
SCHIFFERDECKER DÁNIEL, PETŐFI TANÍTÓJA ÉS A KECSKEMÉTI EVANGÉLIKUS ISKOLA

SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA¹

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

ILONA KÖRÖSI SZÉKELY: PETŐFI'S TEACHER, DÁNIEL SCHIFFERDECKER AND THE LUTHERAN SCHOOL IN KECSKEMÉT

Sándor Petőfi (1823–1849) – a central figure of 19th-century Hungarian literature – was closely connected to the city of Kecskemét. In the first half of the 19th century, the population of Kecskemét was diverse in terms of religion and origin, due to internal migration within the country. Petőfi's kinship entered the city through internal migration, too and they became an esteemed citizen and craftsmen of the city. The poet's father wanted to give his son such a good upbringing that a peasant citizen could give to his child at that time. Therefore, he attended the Lutheran school in Kecskemét (1828–1831), and as a primary school student, Petőfi lived with his relatives in Kecskemét. Dániel Schifferdecker, the teacher of this school was not only a very strict teacher but also professionally highly trained, committed to his profession. His archival legacy proves it well, how committed he was to his profession he was constantly training himself, which was not common among teachers in this age. In addition to books related to his profession, he has also acquired works that suggest his literary interest.

A kecskeméti evangélikus egyházközség gyülekezeti épületének homlokzatán emléktábla hirdeti, hogy a közelben állt a 19. században az az iskolaépület, amelynek falai között *Petőfi Sándor* elemi iskolai tanulmányait végezte, *Schifferdecker Dániel* evangélikus elemi iskolai tanító irányításával. Petőfi itteni iskoláztatása idején, 1828 és 1831 között Kecskemét az ország harmadik legnagyobb városa és a Duna-Tisza köze legjelentősebb települése. Lakossága 1828-ban több mint 35.000, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején már 44.000. Nagy hagyományokkal rendelkező mezőváros, amely a török hódoltság idején befogadta a környező elpusztult települé-

---

¹ Székelyné Körösi Ilona történész, etnográfus, Kecskemét

sek lakóit. A két folyó között több évszázadon keresztül gazdasági, egyházi és kulturális központként tartották számon, iskoláiról is nevezetes volt. Schifferdecker Dániel tanító személye jól reprezentálja a 19. századi mezővárosi pedagógus alakját, életmódját és műveltségét. Pályafutása során az a ritka szerencse érte, hogy ő tanította szépíráásra és elemi ismeretekre azt a kisdíákot, aki később világhírnévre tett szert.

A TANÍTÓ LAKÓHELYE ÉS A KISDIÁK MEZŐVÁROSI ÉLMÉNYEI

A korabeli helyi társadalomról az 1828-as összeírásnak köszönhetően részletes adatokkal rendelkezünk. Ekkor 165 nemes család lakott a városban, többségük az átlagos kecskeméti polgár színvonalán élt. Kisebb részük volt az, amely földbirtoka, vagyona és a város vezetésében betöltött szerepe révén a leggazdagabb és legtekintélyesebb réteget képviselte. A legtöbb nemes (30) és nemesi lakóház (31) 1828-ban éppen abban az V. tizedben található, amelyben *Petrovics István* mészáros szállást kap Sándor fia számára. (A korabeli összeírások szerint ebben a tizedben a legkevesebb a háznélküli zsellér.)² Az itt letelepedett nemeseket kötelezték a városi terhek viselésére; hozzájárultak a földesúri cenzushoz, valamint a vármegyei és város adókhoz, de nem fizettek adót nemesi jogon birtokolt földjeik után. A város lakóinak 1828-ban megállapított lélekszáma 35.089, ebből az állami adóterhet nem egészen egynegyed részük, 9.281 adózó személy viselte. A 4.374 adózó családfő közül 835 (19 %) jobbágy, 2.354 (54 %) zsellér, és 1.185 (27 %) háznélküli zsellér. A jobbágygazdák egy szűkebb része nagy vagyonra és tekintélyre tett szert, néhányan a város életének irányításából is kivették a részüket. A lakosság jelentős részét kitevő zsellérség részben saját szőlőjét, részben a jobbágyok szántóföldjeit művelte. A zsellérek közül került ki a kecskeméti iparosok nagyobb része. Kialakult egy bérmunkából élő réteg (napszámosok, kapások, aratók, gazdasági cselédek), köztük sajátos társadalmi és foglalkozási csoportot képviseltek a kertészek, akik főként a házatlan zsellérek közül kerültek ki. Családjukkal együtt a gazdák tanyáin laktak, művelték azok földjeit, gondozták jószágaikat, s emellett saját hasznukra is termeltek. Az adófizetők között 404 iparos- és 22 kereskedőcsaládot írtak össze. A kézműves családfők 40 különböző iparágban tevékenykedtek. Magas volt a cipészek, csizmadiák, takácsok, szabók, szűcsök, molnárok, lakatosok, kovácsok, kerékgyártók, ácsok, tímárok létszáma. A város és a céhek elsősorban a kecskeméti származásúak helyben maradását és céhbe állását igyekeztek támogatni, de nem gördítettek akadályt az ideérkező tisztas iparosok letelepedése elé sem, ha azok megfeleltek az itteni elvárásoknak és olyan szakmát műveltek, amelyre éppen szükség volt és nem volt elegendő helybeli művelője. Így engedélyezték még a 18. század második felében

² H. Pálffy (1935) 42.

a Felvidékről érkező *Hrúz Mihály* lakatosmester és a rövidesen őt követő többi kézműves letelepedését. Az iparosok és kereskedők zöme mezőgazdasággal is foglalkozott, leginkább szőlőműveléssel. Az 1828-as adóösszeírás 29 honoráciort – nem nemesi származású értelmiségit, szabad foglalkozást űző és közszolgálatban álló személyt – sorol fel. Ebben az évben Kecskeméten a nemesi származású értelmiségiek mellett 7 nem nemes szenátor, 1 adószedő, 1 jegyző, 1 írnok, 1 postamester, 8 tanár és tanító, 6 ügyvéd, 1 orvos, 2 gyógyszerész és 1 bába működött. Az 1830-as évek közepére a honoráciorok száma 76-ra emelkedett, ezen belül magas az ügyvédek és városi tisztviselők aránya, a földmérőkkel és a postamesterrel együtt 43 fő.

Nemzetiségi tekintetben Kecskemét homogénnek mondható magyar település. 1828-ban főként a kereskedők és az iparosok között találunk idegeneket, köztük ekkor már zsidók és görögök egyaránt megtalálhatók.

A vallásfelekezetekről rendelkezésre álló 1825-ös adatok szerint³ a római katolikusok voltak túlnyomó többségben: 64,7 %, míg a reformátusok kb. a lakosság egyharmadát tették ki (31,9 %). Az evangélikusok százalékos aránya 2,1%, az izraelitáké 0,9 % volt. Bár ennél is kevesebben voltak az itt lakó görögkeletiek, az akkor 172 fős közösség családfői a helyi kereskedelem meghatározó tényezői közé tartoztak.

A Kecskemétre érkező Petrovics Sándort mindenekelőtt a Félegyházánál jóval nagyobb mezőváros látványa ragadhatta meg. Az újabb telepítésű Félegyháza kisebb, ám rendezettebb, utcáit szabályosan alakították. Kecskemétre még a nagy városrendezések előtti állapot jellemző. Ekkor még megvolt a várost körülvevő, sövénnel erősített árok, amelynek védelmi jelentősége alig, inkább csak jelzésértéke volt: eddig tart a város, és a kapuknál ellenőrzésre bemutatandók a ki- és bejövők okmányai, a jószágok passzusai. A központból a városkapuk felé irányultak a fő közlekedési útvonalak, egyben a város legszelesebb, legjobban kiépített utcái, például Körösi utca, Budai utca, Halasi utca. Ezek között számtalan zezugos, görbe, sáros és szűk utcácska hálózta be a várost. Az árok és kapuk által határolt területen a város egyre zsúfoltabbá vált; a lakosság gyarapodásával párhuzamosan bevett helyi szokássá vált, hogy egy-egy házhelyen idővel többen is építkeztek. Ezt a képet tárják elénk a város építési ügyeivel foglalkozó levéltári források, a kortársak leírásai és a 19. század első feléből fennmaradt céhlevelek városképes ábrázolásai is.⁴ Az 1842 őszen zuhogó esőben Kecskemétre érkező *Jókai Mór* a városról kapott egyik első benyomását később így fogalmazta meg visszaemlékezésében: „A hosszú széles fő-utca kezdetén nagy, tertyedt, gömbölyű tetejű nádpaloták fogadják az utast: a szárazmalomok, kétoldalt egyforma alakú földszintes házak, elöl rácskerítéssel vagy líciummal. A szekerzörgésre a kutyák felugrálnak a kapubálványra, onnan ugatnak alá. Az utca fénylik a sártól, melynek nincs hová lefolyni. Kétfelül a házak mellett vonul végig a palló: két szál gerenda egymás mellé téve, a gyalogjárók azon kitérhetnek

³ Kovács A. (1935) 9.

⁴ Szokolay Hártó (1846); Szabó R. (1845) 822.; Kubinyi – Vahot (1980) 119; A *Tüzi jegyzőkönyvek* anyagát idézi Székelyné (1984) 109.

egymásnak, de meg nem előzhetik egymást, ami az egész népet udvariasságra szoktatja. Hogy a szekerek, a sarat kerülve, fel ne másszanak a gyalogjáróra, közönkint köpczös fabakterek vannak melléje czölöpözve.”⁵ Jókai, aki a „puszták Metropolisának” nevezte Kecskemétet, negyven év múltán már ünnepelt íróként ismét vendégeskedve Kecskeméten, a század végéig történt látványos változásokat világvárosi fejlődésnek nevezte.

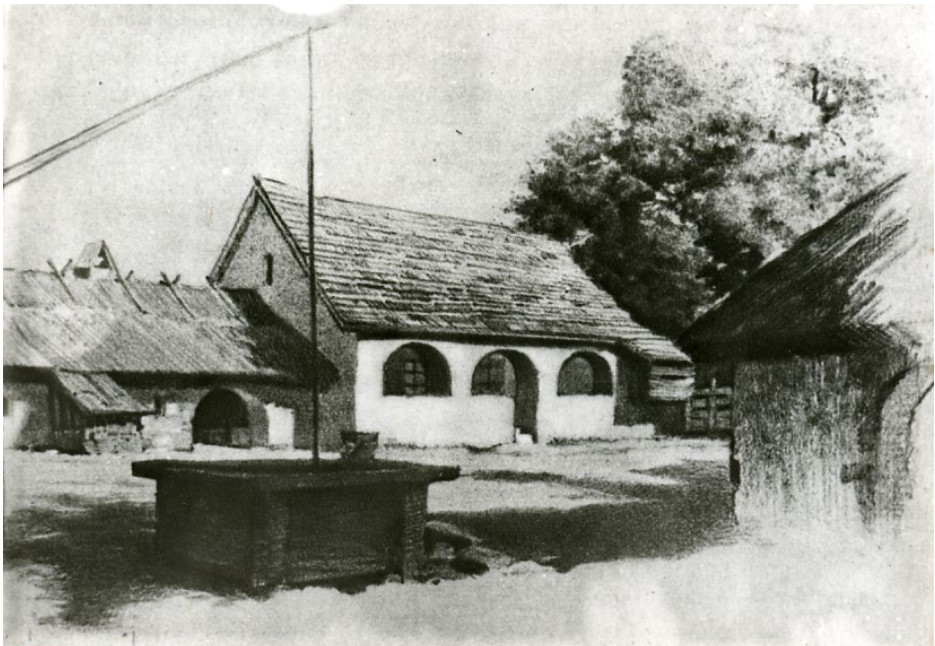
A reformkori, szerényebb léptékű városrendezési munkák közvetlenül Petőfi kecskeméti iskolaévei előtt kezdődtek. A szabályozás és rendezés szükségességét már korábban is megfogalmazták, 1810-ben létrejött egy „szépészeti bizottság” is, a tényleges munka meggyorsításához azonban jelentős mértékben hozzájárult az 1819. évi tűzvész, amely az egyik, nádtetős házakkal telezsúfolt, városközponthoz közeli utcáskában ütött ki, és tetemes kárt okozott a városnak. Ettől kezdve nagyobb gondot fordítottak az utcák és a házak karbantartására, bevezették az építési engedélyt, csak megfelelő méretű telekre volt szabad építkezni, és jó néhány, nádtetővel fedett szárazmalmot kitelepítettek a városból. 1820-tól új városrészek alakultak a város árkan kívüli területeken, ekkor épült ki – szabályos utca- és telekkialakításokat követően Máriaváros, Muszáj, Rávagy. A 19. század közepén *Kubinyi Ferenc* és *Vahot Imre* nagyszabású országismertető munkájuk kecskeméti fejezetében a korábban még elmarasztalható színvonalú lakóépületeket is dicsérik: gyérült a nádfedelű vályogházak száma, és egyre több téglából rakott, cseréppel fedett, fallal vagy deszkakerítéssel kerített, oszlopos folyosókkal ellátott lakóház épült.⁶ Az ún. kecskeméti építésmódot a következőképpen foglalták össze: „Ezen építésmód inkább befelé az udvarba és hosszant, mint kifelé az utcára és széltiben történik, s a háznak majd minden kiegészítő része egy földel alá van foglalva, mely alól leginkább a tisztátalan ólakat szokták kivenni, elkülöníteni. A széles eresz alatt majd minden háznak van nyílt, vagy íves fallal és oszlopokkal beépített folyosója, soknak csupán oszlopos pitvara a konyha előtt. Az utcára leginkább egy vagy két ablak, a kerítés közt egy külön kapu s egy külön ajtó nyílik, mik különféle sajátságos czifra faragásúak. Majd minden ház udvarából magasan ágaskodó gémes kút bukkanik elé, tavaszkor a cselédség által zöld gallyak-, virágok-és szalagokkal fölczifrázva, – mi az egésznek vonzó falusias színezetet ad.”⁷ Illusztrációként egy rajzot is közöltek a kecskeméti középsorsú gazdaember házaról, amelynek belsejét, szobáját és konyháját is bemutatták. Az épület külső megjelenése nagyban emlékeztet a jómódú kecskeméti polgár hírében álló, és a rokon Petrovics-gyereket kosztra-kvartélyra befogadó Hrúz Mihály módos parasztpolgári otthonára és tágas telkére.

Milyen volt 1828 táján Hrúz Mihály lakóházának környéke, és mi az, amit a 6–9 éves *Petrovics Sándor* leggyakrabban láthatott kecskeméti iskolaévei alatt? A Kőrösi utca eleje a belvároshoz tartozott. Innen át lehetett tekinteni a mai főtér területét, amely akkoriban jóval zsúfoltabb volt. A városkép meghatározó elemei voltak

⁵ Antalffy (1982) 275.

⁶ Kubinyi – Vahot (1980) 119.

⁷ Uo. 119.

Hrúz Mihályék kecskeméti háza Jaschik Álmos rajzán. A mű a Petőfi Irodalmi Múzeum (Budapest) gyűjteményének része

a központban magasodó templomok, amelyek nemcsak az építészeti örökséget reprezentálták, hanem emlékeztettek a város múltjára és az itt élő felekezetek békés egymás mellett élésére is. A legrégebbi időket a barátok temploma idézte gótikus támpilléreken nyugvó, zárt falkerítéssel körbevett épületével és a hozzá kapcsolódó ferences kolostor zárt tömbjével. Ezen a városközponti telken állt – nem messze a Szentháromság-szobortól – a katolikus elemi iskola, amelyben a 18. század utolsó éveiben *Katona József* tanulta a betűvetést. A török hódoltság utolsó éveiben épült a református templom, a város második legrégebbi műemlék épülete. A 19. század elején még élő úri és parasztpolgári viseletet magukra öltve vonultak be a hívek a templomba. Nem messze a református templomtól a 16. századtól működő kecskeméti református kollégium régi épülete, és a kettő között 1830-ban már épül a kétemeletes Ókollégium, Kecskemét egyetlen máig fennmaradt, klasszicista stílusú reformkori műemléke. A szerény megjelenésű városháza közelében a környék legnagyobb méretű, későbarokk stílusú katolikus temploma uralta a teret. A piaristák temploma és rendháza kissé távolabb esett a városközponttól, de csupán néhány teleknyi távolságra a Hrúz-háztól. A közelben húzódott a Délló-tó, vagy inkább annak mocsaras maradványa, amelynek területét 1834-re hozatta rendbe *Gyenes Mihály* városi erdőmérnök, lecsapolással, feltöltéssel, parkosítással és a város belső sétaterének kialakításával. Hrúzó utcája a városközpontból kifelé haladva tölcser alakban fokozatosan kiszélesedett és a város árkáig vezetett, amelyen túl már

a szőlők következtek, kivéve azt a szakaszt, ahol az ároktól pár lépésnyire a 18. században megnyitott temetők húzódtak.⁸ A Kőrösi utca elejéhez egészen közel voltak az evangélikus egyház telkei, az imaház, a lelkész és a tanító lakása, valamint az az iskolaépület, amelyben Petőfi is tanult. A korabeli mindennapi élet fontos színterei, szereplői, eseményei és hangulata mind ott voltak az akkori belvárosban. A református kollégiummal szomszédos telken az óbester-ház vagy más néven ezredesház L alakú épülete húzódott, a városháza mögött kaszárnya volt. A városközpontban gyógyszertár, boltok és kocsmák egészítették ki a középületek sorát. A kecskeméti piacot gyakran láthatta a gyermek Petrovics, hiszen a központban, a református templom és az itteni boltok közelében, éppen a Kőrösi utca torkolatának irányában terült el. Nevezetes épületei közé tartozott a piaci nagy pince, amelyben a város borait tárolták, és ahol a kizárólagos városi bormérési jog alapján árusították az itteni borokat.⁹ Ekkor még a piac bejáratánál levő nagy, közös gabonásvermek is használatban voltak. A várostörténetben a piaci mézszárszék épülete is nevezetessé vált, főként azért, hogy Katona József drámaíró és városi főügyész 1826-ban ennek az épületnek az átalakításával remélte megoldani a város színházügyét, saját kezűleg készített tervrajzára és beadványára azonban nem volt fogékony az akkor városi tanács. A korabeli gazdaság fontos létesítményei és a hajdani népelet jellegzetes színterei voltak a szárazmalmok, amelyekből a város reformkori térképein a város árkan belül még több tucatnyit találhatunk.¹⁰ Az 1819-es nagy tűzvész után elrendelték ugyan a szárazmalmok kitelepítését, de ez több évet vett igénybe, nemcsak a bontás és építés költségei és időigényessége miatt, hanem a malomtulajdonosok ellenállása miatt is, hiszen nem szívesen vitték e hasznot hozó építményt távolabbra.

A KECSKEMÉTI ROKONSÁG (PETŐFI ROKONAI, A GÖMÖRY CSALÁD ÉS SCHIFFERDECKER)

Petrovics István mézszárosmester 1828-ban nem véletlenül választotta Kecskemétet, amikor fia taníttatásáról akart gondoskodni. Kiskunfélegyházán nem volt evangélikus iskola, míg a kecskeméti intézmény már jó hírnévre tett szert a Duna-Tisza közén. Az itteni evangélikus közösség ekkorra már megerősödött, és köztük nagy tekintélynek örvendett Hruz Mihály, aki – mivel a költő édesanyjával rokonságban állt – házába fogadta a kisdíák Petrovics Sándort.

⁸ A mai Noszlopy Gáspár Park és KTE pálya között sorrendben: evangélikus, pestises református, református, izraelita temetők.

⁹ Szabó K. (1935) 139.

¹⁰ Hornyik J. (1927) 130.

Hornyik János (1812–1885) posztumusz munkájának melléklete az a várostérkép, amely az 1821., 1822. és 1832. évi térképek alapján készült.

Hrúz Mihály nagyapja, az 1715-ben született Hrúz Mihály azon Hrúzak közé tartozott, akik a 18. századi spontán migráció keretében elsőként levándoroltak a Felvidékről. Hrúz Mihály volt az első a családból, aki vallása megtartása mellett letelepedési engedélyt és polgárjogot nyert Kecskeméten. Lakatosmesterként megbecsült iparos és céhbeli előjáró volt, s emellett gazdálkodóként is jelentős vagyont gyűjtött. Fiatalon, 48 éves korában halt meg 1863-ban. Felesége *Vitzián Dorottya* volt, két gyermekük született: Judit (1738–1818) és István (1749–1802). Juditot iparos emberhez, *Egyházi László* borbélyhoz adták feleségül, négy gyermekük született. *Hrúz István Szlabey* Juditot vette feleségül, gyermekeik: István, Mária, Mihály, Judit, Lídia, Zsuzsa, Benjamin és Eszter. Vitzián Dorottya asszony 1772-ben tett végrendeletet,¹¹ amely a család vagyonáról, mentalitásáról és a korabeli szokásokról is képet ad. A bevezető formulát¹² követően elsőként arról rendelkezett, hogy temetésére, „tisztesleges takarítására” mérséketesen költsön a fia. Nem egyedülálló ebben az időszakban, hogy a végrendelezők több egyház javára is tesznek adományt. Dorottya asszony a kecskeméti pópistákra és a reformátusokra, valamint az alberti eklézsiára is hagyott készpénzt. A végrendelet szövegéből megtudjuk, hogy leányát, Hrúz Juditot nagy költséggel kiházasította, férjének, *Egyházi Lászlónak* a borbély céhbe állásáért kifizetett ötven forintot, adott nekik három pászta szőlőt, továbbá „...*hajlékjak nem lévén, magam fundusán házat építeni engedtem, egy borjas tehenet az uram éltiben, holta után pedig egy rugott borjut magam attam, holtom után is nékie száz forintot adatni azért rendelek, hogy soha Hrúz István fiam ellen semmi pert ne indíthasson, sem egyszóval semminémű jószágbul just ne kívánhasson.*” István fiára házat, szárazmalmot, mezei kertet, szőlőt, minden ingatlan és ingó vagyonát hagyta, a fiúági öröklés feltételeivel: magszakadás esetén minden Judit leányára szállt volna. Végrendeletét 1773-ban menyé, *Szlabey Judit* javára változtatta, eszerint a férj mag nélkül történő elhalása esetén az örökség tárgyai nem szálltak volna vissza mind a leánytestvérre, Hrúz Juditra, hanem a feleségre maradtak volna, még újbóli férjhezmenetele esetén is. Mint tudjuk, a házaspárnak bőséges gyermekáldásban lett része. A gyermekek közül különösen kettő érdemel figyelmet témánk szempontjából.

Hrúz Mária, aki 1791-ben született, *Gömöry János* felesége lett. Nem azonos *Petőfi Sándor* édesanyjával, csak rokonok és névrokonok. A költő édesanyja is ugyanabban az évben született, sőt még egy hasonló mozzanat van az életrajzukban: mindketten kolerajárványban haltak meg: *Gömöry János* felesége 1831-ben, *Petrovicsné* 1849-ben. *Gömöry János* és családja egyéb szálakon is kapcsolódik *Petőfi*hez. *Gömöry* mint az evangélikus egyház kurátora, felügyelte az evangélikus iskolát és

¹¹ Hrúz Mihályné Vitzián Dorottya testamentuma 1772. június 23. A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára anyagából közölte Iványosi-Szabó 2003. 120. A végrendelet kivonata a Kecskeméti Református Egyházközség levéltárában található.

¹² „Én, Vitzián Dorottya kecskeméti lakos és lakatos mester néhai Hrúz Mihálynak elmaradott özvegye, mivel minden ingatlan és ingó javaimat említett férjemmel szerzettem, és a testamentomtól szabad tetszésemre hagyta az uram, annakokáért midőn ép elmével bírnék, egy fiam és egy leányom között teszek ilyen rendelést.”

azt a tanítót, aki Petőfit a betűvetésre tanította. Fia, *Gömöry János*, ugyanebbe az iskolába járt (1823-ban 10 forintot fizetett a tanításért), de korábban kezdte meg tanulmányait, mint Petőfi. A tanító, Schifferdecker (később *Hajósi*) Dániel ehhez a Gömöry Jánoshoz adta feleségül leányát, *Hajósi Teréziát*, akinek halála után Gömöry újranősült. Ő volt az, aki megőrizte az első apósáról rá maradt kiváló könyvtárat és a tanító naplóját, amely az egyházi anyakönyvek mellett az egyik legfontosabb dokumentum Petőfi kecskeméti iskoláztatására, valamint a korabeli iskolák és tanítók körülményeire vonatkozóan. Az értékes anyagot halála után fia, Gömöry János örökölte, és a napló tőle került a Bács-Kiskun Megyei Levéltárba.¹³ Az egykori tanító által üresen hagyott lapokon az ő kézirása is megőrződött; néhány fontos adatot följegyzett a Gömöry családról: „Nagyatyám Gömöry János született: Dobsinán. 1807. szept. 20-ikán Kecskeméten egybekelt Hruz Máriával, Hruz István negyedik leányával. Tanuk voltak: Dr. Sátor Péter szenátor és Szeles János. E házasságból született 1.) 1813. nov. 10-én Frigyes nagybátyám, aki egész életén át Kecskeméten élt és pedig mint városi árva gyám, városi főjegyző és később mint köz- és váltóügyvéd. Felesége Sántha Róza, a kiváló egyházi író és költőnek Sántha Károly Sárszentlőrinci papnak a nővére volt. Ebből a házasságból gyermek nem született. 2.) Jozefa 1822. márc. 2 szül (úgy látszik, korán elhunyt.) 3.) Károly 1824. szept. 4. Dobsina városában postamester volt. Felesége Sárkány Zsuzsánna, előkelő dobsinai polgár leánya volt. E házasságból született a.) Károly, a budapesti m. kir. postaigazgatóságnál titkár (meghalt nőtlenül) b.) Albert, dr. juris, Bpest székesfőváros egyik főtisztviselője. Él, nős. c.) László, mint gymnazista halt meg. 4.) Mária 1830. febr. 20. áldott jó lélek. Családjáról Mariska tud felvilágosítást adni. [?]”

Frigyes és Károly bátyám az 1848/49 ik szabadságharcot a kecskeméti fiatalságból összetoborzott huszárezredben végig harcolták. Frigyes bátyám mint huszárcapitány, Károly bátyám, mint huszár főhadnagy tüntették ki magukat. Mindketten a Svechati csatában megsebesültek. Károly bátyám egész életére béna lett jobb kezére, Frigyes bátyám kulcsontját és orrát zúzta szét az ellenség golyója. Nagyatyám, aki gazdag és előkelő polgára volt Kecskemét városának, mint vaskereskedőnek jól menő üzlete volt, legnagyobbbrészt könnyelmű élete miatt tönkrement (Így a párisi kiállításon 185[?] ben egész vagyont pazarolt el). Élete végén kénytelen volt állást vállalni Gömöry János (nemcsak név, de tényleg rokonunk) a Koburg hercegi uradalom kormányzója édes nagy-atyámat a rédovai hercegi birtokban, mint gazdatisztet alkalmazta. Meghalt Rédován, Gömör vármegyében 1865. ápr. 4.”¹⁴

Hruz István és Szlabey Judit gyermekei közül Mária mellett Mihály az, aki Petőfi kapcsán megkülönböztetett figyelmet érdemel, hiszen az ő házában lakott a Félegyházáról idekerült kisdíák. A Petőfi és Kecskemét kapcsolatáról szóló iroda-

¹³ Címe: Notationes variae. BKMÖL XIV. 50. 315 számozott oldalt tartalmaz. (A továbbiakban: Notationes). Gömöry János cikke a tanítóról és a családi viszonyokról: Petőfi Sándor kecskeméti tanítójának feljegyzéseiből. *Evangelikus Élet* (1960)

¹⁴ Notationes 262–266. Fentiekkel remélhetőleg sikerült pontosítani a négy Gömöry János és a két Hruz Mária hovatartozását, családi viszonyait.

Petőfi kecskeméti iskolája Jaschik Álmos rajzán. A mű a Petőfi Irodalmi Múzeum (Budapest) gyűjteményének része.

lomban előforduló pontatlanságokra és tévedésekre is fel kell hívni a figyelmet, mindenekelőtt arra, hogy ez a Hrúz Mihály nem azonos az elsőként letelepedett lakatosmesterrel (aki már 1763-ban meghalt) hanem annak unokája; és nem testvére, csupán másod-unokatestvére Hrúz Máriának, a költő édesanyjának.¹⁵ A szál-lásadó Hrúz Mihály 1775-ben született, 1855-ben halt meg. Felesége *Valasz kay Eszter* volt, aki tizenhét gyermeket szült, közülük négyen a születéskor meghaltak.¹⁶ A gyermekek sorrendben: Teréz †, Magdaléna †, József †, Krisztina 1800–1801, Eszter 1801–1841, (férje *Schlenk József*), Mihály 1802–1805, Judit 1804–1872 (férje Kormann Károly) Erzsébet 1806–1869, Karolina 1808–?, Mihály 1810–1814, Mária Magdolna 1811–1814, Pál 1813–1887 (felesége Zarka Karolina), Mária Magdolna 1815–1832 (férje Udvardy József), István 1817–1895, József 1819 †, Benjamin 1819–?, András 1824–1906 (felesége *Tagai Julianna*, gyermekeik Mihály és Gyula). A felsoroltak között van a Petőfi-szakirodalomból is ismert *Hrúz Erzsike*, aki gondját viselte

¹⁵ Példa a pontatlan közlésre: „A tér északkeleti részén alacsonyan áll Petőfi anyai nagybátyjának, Hrúz Mihály lakatosmesternek földszintes háza...” Antalffy (1982) 276.

¹⁶ 2008 júliusában a Katona József Emlékházban rendezett kiállítás keretében megtekinthetők voltak a Petrovicsek és a Hrúzok családfái. Az összeállítás *Borzák Tibor* munkája, a kecskeméti adatok kutatásában segítségére volt *Péterné Fehér Mária* főlevéltáros, a kivitelezést *Merinu Éva* és *Vida Ágnes* végezte.

az elemi iskolás Sándornak, s akiről már fénykép is készült. Időskori portréját és az egykori lakóházról készült képet Hrúz Judit leszármazottai ma is őrzik a vaskos családi fényképalbumban.¹⁷

A Kecskeméten elsőként letelepedett Hrúzok a Budai úti „Kiskatolikus” temető még fel nem szentelt részéből leválasztott kis területre, majd a mai vasútkert helyén megnyitott temetőbe temetkezettek. Ez az evangélikus temető a mai múzeum és a Noszlopy Gáspár park között terült el, az 1850-es évekig működött. 1857-ben parkosították és sétateret alakítottak ki a helyén, s itt avatták fel 1861-ben Katona József első kecskeméti köztéri szobrát is.¹⁸

Petőfi rokonságának felvidéki ága közismert a szakirodalomból. *Dienes András és Jakus Lajos* kutatásai nyomán *Kerényi Ferenc* is közölte Petőfi Sándor családfáját.¹⁹ A 18. században élt dédszülők nemzedékénél találhatjuk *Hrúz György* (1724–1791) nevét, aki a Kecskemétre telepedett Hrúz Mihály lakatosmester testvére. Felesége *Gáspár* (Gasperek) *Anna*, gyermekük *Hrúz János* (1762–1827), aki 1785-ben kötött házasságot *Jarabek Zsuzsannával*. Házasságukból született 1791. augusztus 26-án Hrúz Mária, a költő édesanyja.

A család tagjai Turóc megyében éltek, és onnan lefelé vándorolva, az Alföldön keresték a boldogulást. Hrúz György, Mária nagyapja szabó és kocsmáros, édesapja, Hrúz János pedig varga, kocsmáros és kereskedő volt. Hrúz Mária szlovák anyanyelvűnek született, bár később megtanult magyarul. Hrúz György nevű nagybátyjánál – aki részeges tanítómester hírében állt – Maglódon lakott mint családtag és részben mint cseléd, majd 1816–17-ben Pesten volt szolgálo. Petrovics Istvánnal 1818-ban kötött házasságot, és még ebben az évben megtelepedtek Szabadszálláson. Petrovics István ősei is a Felvidékről érkeztek, ő maga már magyar vidéken született. Apja, *Petrovics* (Petrich) *Tamás* mészáros volt, ezt a mesterséget folytatta a költő édesapja is.

ELEMI ISKOLAI OKTATÁS A REFORMKORBAN ÉS A KECSKEMÉTI ISKOLÁK

A magyar iskolaügy felívelő időszakában, a gróf *Klebelsberg Kunó* kultuszminiszter által irányított nagy iskolaépítkezések és fejlesztések idején, 1927-ben írta nagyszabású művelődéstörténeti munkájában *Kornis Gyula*, a száz évvel korábbi iskolaügy

¹⁷ Hrúz Mihály és Valaszky Eszter Judit nevű leányának (1804–1872) férje *Kormann Károly*, fiuk *Frigyes* (1847–1914, felesége *Höfer Natália*), lányuk *Paula* (1880–1960, férje *Mezey Bertalan*). *Mezey Judit* (1904–1976) és férje, *Andráscsik Károly* (nevét később magyarosította) – három fiúgyermeket neveltek fel, Andrást, Bertalant és Csák Pált – voltak a kulturális miniszter és néprajzkutató *Andrásfalvy Bertalan* szülei. Az albumot és a Hrúzóktól maradt családi ereklyéket *Andrásfalvy Bertalan* őrzi. *Borzák Tibor* készülő könyvének egyik fejezete a vele készült beszélgetést adja közre.

¹⁸ Juhász (1999) 87–89.

¹⁹ Kerényi (1998) 5.

kapcsán: „Bárhogyan ítélték is meg a kortársak ezt a régi magyar iskolát, s bármennyi hiányt fedez is föl benne a mi modern szemünk, egy történeti tény tagadhatatlan: a nemzeti reformkorszak nagy embereinek egész csillaghalmaza ebből az iskolából indult ki fényes pályájára.”²⁰

Az egységes hazai oktatási-nevelési rendszer létrehozását első ízben a *Mária Terézia* rendeletére kidolgozott 1777. évi I. Ratio Educationis kísérelte meg. A magyar népiskolai oktatás történetében ez mérföldkövet jelent, hiszen az összes hazai iskola korszerűsítését, ugyanakkor világi irányítás alá helyezését célozta. Új szemléletet, új pedagógiai módszereket hozott, és a felvilágosodás „Bécsten átszűrte” eszméit érvényesítette. Ugyanakkor érződött benne a németesítő szándék, amely sokak ellenállását kiváltotta. A protestánsok bírálták például az 1770-es évektől bevezetett ún. Felbiger-féle pedagógiai módszert: az együttes, fennhangon történő olvasást és a táblázatos módszert, amely táblázatokba rendezve próbálta megkönnyíteni az ismeretek átadását. Az 1806. évi, II. Ratio Educationis megszüntette a német nyelv korábbi kötelező oktatását, nagyobb teret adott a magyar nyelvnek, javított a zsúfolt tananyag mértékén és sorrendiségén. Rendtartása szigorúbb lett, vallási és nemzetiségi szempontból azonban a tolerancia jellemezte, egészében pedig közelebb állt a realitásokhoz, mint az I. Ratio Educationis a maga korában. Az utókor részéről az 1806. évi szabályrendeletet jóval több bírálat érte, például azért, mert kultúreszmény tekintetében visszatért a deákos hagyományokhoz. A 19. század elején azonban a latin az érvényesüléshez, a felemelkedéshez még szükséges volt. Mint Petőfi példáján is látni fogjuk, már az elemi iskolából sem lehetett továbbjutni alapvető latintudás nélkül, mert szükséges volt a gimnáziumba való belépéshez. Az 1806. évi Ratio létrehozta a latin nélküli, gyakorlati irányú városi osztályokat. Rendeletben ekkor esett szó először leányiskoláról, a hasznos tudnivalók sorában tananyagga emelkedtek a ház körüli és a „női” tevékenységek. A 6–12 éves korig tartó iskoláztatás említését, az iskolakötelezettség nyomait szintén ebben a dokumentumban találjuk meg először. Körülhatárolta a tantárgyi követelményeket, kidolgozta a tanrendeket. Fontos pontja még, hogy megreformálta a felsőbb osztályokba való kerülés feltételeit, eltörölte a nemesi származásúak előjogait; a teljesítmény alapján lehetett felsőbb osztályba jutni. Természetesen a valóságban így is érvényesültek a feudális korlátok, s az egyes települések társadalmi igényei és lehetőségei is meghatározták az oktatás tartalmát. 1806 után vett nagyobb lendületet és vált rendszeressé a magyarországi tankönyvkiadás. A Ratio részletes ismertetésére itt most nem térhetünk ki, de arra mindenképpen fel kell hívni a figyelmet, hogy az oktatás szervezete és tartalma, az iskolák belső élete a 19. század közepéig a II. Ratio Educationis fejezetein, az 1806. évi szabályrendeleten alapult, létrehozói pedig így vallottak az oktatás fontosságáról: „Az anyanyelvi iskolák megkívánják az egész tanügy részéről a közgondolkodást, mivel egyrészt tanulóiuk száma a legnagyobb szokott lenni, másrészt mert főleg itt kell az egységes tanulmányi rendszert – amelytől az oktatás minden további eredménye függ –, megvalósítani, végül azért, mert

²⁰ Kornis (1927) I. 607.

tulajdonképpen ezekben az iskolákban rakják le a többi iskola, az egész nevelés alapjait, s velük kapcsolatban elkövetett hiba később már kiküszöbölhetetlen károkat okozhat.²¹

A protestánsok nem fogadták el az I. Ratio Educationist, az 1806. évi pedig már nem vonatkozott rájuk és iskoláikra, mivel időközben megszületett a protestánsok autonómiájáról szóló törvény. A reformátusok és az evangélikusok iskolaügyének fejlesztésére külön is készültek reformtervezetek, amelyeket röviden az alábbiakban tekintünk át.

A reformátusok a *Ratio Educationis* bírálata mellett kidolgozták saját reformterveiket is. A debreceni református kollégiumban *Domokos Lajos* 1778-ban készített reformtervezetet, majd ezt 1782-ben továbbfejlesztette *Ordo studiorum* néven. *Hatvani Istvánnal* együtt 1785-ben összeállított egy elaborátumot, amelyben a *Ratio* szellemével szemben kívánták megreformálni a kollégiumi oktatást. A reformátusok 1788-ban kiálltak iskolai önkormányzatuk mellett, és ígéretet tettek: „*amennyire a körülmények engedik, ugyanazokat a nyelveket és tudományokat tanítják, mint az állami iskolákban; a rendtartást és az oktatás módját is amennyiben vallásuk és a tudományok kára nélkül lehetséges, a Ratio rendelkezéseivel minél szorosabban alkalmazzák.*”²²

II. József halála után került sor Debrecenben az 1791., majd az 1795. évi tanterv kidolgozására. (*Methodus, quam in Collegio Helv. conf. Debreciniensi omnes scholas inferiores docentes ... sequuntur*, 1791.; *A tanítók kötelességei, a tanítónivalók és ezeknek rendi és módja a helv. vallástételt követő Debreceni Collegium alsó oskoláiban*, 1795.) Az utóbbit Domokos és társai intencióinak megfelelően magyarul adták ki, de mindkét tanterv szinte kizárólagosan humanisztikus irányú. A magyart csak latin nyelvi oktatás keretén belül tanították. Mivel ez a tanterv a realiztikus irány híveit sem elégítette ki, ezért a Tiszántúli Egyházkerület 1796-ban megbízást adott *Budai Ézsaiásnak* és *Sárvári Pálnak* az egész tanrendszer felülvizsgálatára. Ekkor még nem született érdemleges eredmény, az egyházkerület a következő tanévben is az 1782. évi *Ordo studiorum* tanári kari jegyzőkönyvbe való bevezetését rendelte el. 1801-ben a kerületi tanügyi bizottság *Budai Ézsaiás* közreműködésével egy új tantervet dolgozott ki, amely figyelembe vette a gyakorlati tárgyakat is, vagyis tekintettel volt azokra a tanulóakra, akik az „alsóbb osztályokból” nem az akadémia-ára mennek, hanem kilépnek az életbe. Ez a tervezet azonban nem valósult meg, továbbra is a humanisztikus irány érvényesült.

Ezt követően 1804-ben a Helytartótanács felhívta a tiszántúli szuperintendenst, hogy a kerületében lévő iskolák állapotáról, a tanítás rendjéről és anyagáról tegyen jelentést. Ezt a feladatot ismét *Budaira* bízta, akinek jóváhagyott jelentését „emlékezetnek okáért” teljes egészében beírták az 1804. június 25-i tanári gyűlés jegyzőkönyvébe. Ez volt az ún. „debreceni norma”. Ebből kiderül, hogy Debrecenben két kurzus volt: az alsóbb iskolás gyermekeké (9 évfolyam) és a felsőbb (bentlakó togatus

²¹ Ratio Educationis II. 307. (180.§.)

²² Idézi Borzsák (1959) 133.

Emléktábla Kecskeméten,
a Luther-palota homlokzatán
(Szabadság tér)

és kintlakó jobbmódú és tetszés szerinti ruhában járó) tanulóké, akik examen rigorosum letétele után kerülhettek a magasabb tudományoknak szentelt felső tagozatba (5 év). Az elaboratum tudósít a tanév időbeosztásáról (novembertől szeptemberig), majd az egyes osztályok tananyagáról. A betűvetés után a szónoki készség megszerzése volt a tananyag célja, ezután következtek egymás fölött a szaktudományi jellegű akadémiai évfolyamok. A második *Ratio Educationis* ellenhatásként jelent meg 1807-ben a Budai Ézsaiás által szerkesztett *Ratio institutionis ex praescripto conventus superintendendae Helv. conf. addictorum Transtibiscanae per deputationem litterariam Álmosdini elaborata*. Ez a munka az 1804. évi „deputatio litteraria” álmosdi konferenciáján (1804. december 27–29.) született jelentés javított, kiegészített változata. A kész és jóváhagyott tantervet Budai 1807 februárjában mutatta be a tanári karnak, a Tiszántúli Egyházkerület pedig megküldte a Tiszáninneni Egyházkerületnek. Az ún. „*álmosdi Ratio*” alapelve az volt, hogy nekünk nem holmi idegen, hanem hazai oktatási rendre van szükségünk, ha nem akarunk erőszakot elkövetni a nemzet szellemén („*domestico et quasi in medio nostri nato opus nobis est educationis instituto, nisi genio nationis vim facere velimus*”). Ez a nemzeti szellem azonban a humanisztikus műveltség túlsúlyában mutatkozott meg. A tanítás nyelve ismét teljesen a latin lett, a magyar nyelv csak a latin oktatás eredményességét előmozdító eszköz; elmaradt a magyar alkotmány ismertetése és csupán egy évre korlátozódott a latinul tanított magyar történelem; a hazai történet az I. humanitas-osztályban csak azért szerepel, hogy a tanulók a folyamatos latin beszédben gyakorolják magukat. A tantervből kimaradt az 1795-ben bevezetett fizika, logika, egyetemes történet, sőt a németországi neohumanizmus szellemiségével ellentétben a görög is. Ugyanakkor a latin irodalmi oktatás anyaga jóval felülmúlja még az állami *Ratio* követelményeit is. Az *álmosdi Ratio* a gimnázium fölé, de nem a gimnáziumi tanulmányok befejezéséül, hanem a felsőbb tudományok megalapozásául bevezetett egy kétéves „encyclopaedicus cursus”-t. Ebben szintén nem szerepel a magyar nyelv, viszont helyet kapott benne a dogmatika, logika, etika, metafizika, a tiszta matematika, földrajz, görög nyelv, egyetemes történet, fizika, illetve további latin szövegolvasás és stílusgyakorlatok. Érdekesség, hogy a tanterv

azok számára, akik a görög nyelv tanulását nem vállalnák, lehetővé tette, hogy versírással és különféle írásbeli feladatok végzésével foglalkozzanak.

Ezt a tantervet sokan haladásellenesnek tartották, mivel egészségtelen túlsúlyt biztosított a humanisztikus képzésnek. Amikor a kormányzat követelte az állami *Ratio Educationis*hoz való alkalmazkodást, az egyházkerület a debreceni professzorok véleményét kérte, akik ismét Budai Ézsaiást bízták meg a vélemény kidolgozásával. Az elkészült munkát elfogadták és 1809. március 4-én iktatták a tanári kari jegyzőkönyvbe. Ennek alapján az egyházkerület az 1791. évi XXVI. tc. 5. §-ára való hivatkozással úgy határozott, hogy kész a *Ratio Educationis* által megkövetelt tárgyak taníttatására, de a tanterv megállapításának jogát magának tartja fenn.

Az álmosdi *Ratio* fogadtatása vegyes volt. A későbbi bírálatok a természettudományi ismeretek háttérbe szorítását kifogásolták, a kortársak inkább a görög nyelv térvesztését elleneztek. *Christian Gottlob Heyne*, Budai Ézsaiás göttingai professzora egykori tanítványához írt levelében (1810. szept. 20.) fogalmazta meg észrevételeit a *Ratio institutionis*-szal kapcsolatban. Helyeselte a tanulmányi idő meghosszabbítását, viszont háttérbe szorítottnak érezte a görögöt. A latinos műveltség erősítése elsősorban az alföldi magyar honorációrrétegek, birtokos nemesek, táblabírák számára volt kedvező, akiknek szükségük volt a latin nyelvű szónoki képzettségre. A reformátusok körében nagy támogatásra lelt a tervezet, és a későbbiekben is meghatározta a kollégiumi oktatást. 1841-ben, Budai Ézsaiás temetésekor elmondott gyászbeszédében *Soltész József* prédikátor az elhunyt érdemei között említette, hogy: „A' tanításnak rendszerét, és tárgyait, a' Főtiszteletű egyházkerületi gyűlés megbízásából, ... nagy tudománnyal, 's az akkori idők szükségeihez képest ki dolgozta 's közzé tette; ...”²³

A II. *Ratio Educationis* kiadásával egyidejűleg az evangélikusok is kidolgozták reformterveiket. 1806-ban jelent meg a *Systema Rei Scholasticae Evangelicorum Aug. Conf. in Hungarica*, vagyis *Az Ágostai hitvallású evangélikusok iskolaügyének rendszere Magyarországon* címet viselő tervezet, amely a magyarországi evangélikusok első átfogó tanrendszere volt. Szerzője *Schedius Lajos*, a pesti egyetem esztétika-tanára volt, aki már a II. *Ratio Educationis* szövegének ismeretében fogalmazhatta meg elképzeléseit az oktatásügy tartalmáról, főbb irányelveiről és az irányítás kérdéseiről. Bár elsősorban elméleti pedagógus volt, gyakorlati tevékenysége sem elhanyagolható jelentőségű, hiszen szerepe volt a mai Fasori Evangélikus Gimnázium előzményének létrehozásában, a tanügyi rendszer összeállításában pedig jól hasznosította a hozzá beérkezett gyakorlati javaslatokat, valamint barátainak – pedagógus és egyházi vezetőknek – a véleményét is.

A mű két fő részből áll: az első az iskolatípusokat és az oktatás tartalmát, a második az igazgatással kapcsolatos elképzeléseket foglalja össze. *Schedius* nem tartotta

²³ Halotti elmélkedés, melyet Néhai Főtisztelendő Budai É'saiás Úrnak, A Tiszántúli Főtisztelendő Egyházkerület Superintendensének Gyász-Ünnepélye alkalmával a' Debreczeni Ref. Anya Iskola Imádság-házában 1841-ik év October 10. napján elmondott Soltész Jó'sef, Derecskei Prédikátor. Debreczenben, nyomtatott Tóth Lajos által, 1841. 58. p.

helyesnek, ha egy iskolaügyi szabályzat a legapróbb részletekre is kiterjed, mivel ezzel megkötné a tanító kezét, és nem lenne módja a folyamatos fejlődésre, munkájának tökéletesítésére. A bevezetésben az iskolák általános és sajátos céljairól szolt, majd ennek alapján nevezte meg a nyilvános iskolák négy típusát: 1. Falusi iskolák (Land-Schulen), 2. Polgári iskolák (Bürger-Schulen), 3. Latin vagy tudós iskolák (Gelehrten-Schulen), 4. Leányiskolák (Mädchen-Schulen).²⁴ A falusi iskolákban a fő részben olvasható leírás szerint arra kell törekedni, hogy ezekben az intézményekben a falusi ifjúságból formálódjanak „1. Derék emberek, akik egészségüknek fő szabályait ismerik, értelmesek, a babonáktól mentesek, lelkiüktől idegen a vadság; a mértékletes-ség, tisztesség és igazságosság érzését elsajátítják; végül jó családapák. 2. Olyan keresztyének, akiket áthat vallásuk ismerete, amely minden tisztséget, mint Isten akaratából rendeltet, szentebbé és könnyebbé tesz, kegyességre serkent, lelkiismeretüket vezényli, jó dolgukban mértékletessé teszi őket, balsorsukban lelküknek tartást ad stb. 3. Szorgalmas parasztok vagy falusi kézművesek, munkájukban törekvők, hozzáértők, sorsukkal elégedettek, akik egyszóval helyzetükből folyó kötelességeiket helyesen ismerik és gondosan megtartják.” A falusi elemi iskolákat a *Ratio*hoz hasonló tananyaggal képzelték el, egy vagy két tanítóval, három tagozatban (kezdők, haladók, érettebbek). Mindhárom tagozat számára felsorolták a tankönyvi javaslatokat is, amelyek között a nagyobbak számára szerepelt a hittan, *Biblia* és egyháztörténet, valamint Luther kiskátéjának magyarázata és szent énekek is. Bekerült a szövegbe a vasárnapi iskolákról szóló cikkely is, ezt az oktatási formát ajánlják az iskolából kimaradó ifjúság számára. Külön fejezetet szánt a polgári iskoláknak, amely újszerű és kiemelkedő jelentőségű; hiszen a magyar iskolaügy történetében a későbbiekben jelentős helyet foglalt el ez az iskolatípus. Az evangélikusoknak e téren már jó tapasztalataik voltak, mivel a város lakó evangélikus polgárság már korábban igényelte az eleminél magasabb szintű alsófokú oktatást. A tananyag megfelelt a *Ratio*ban szereplő háromtanítós városi iskola anyagának, amelyet négy osztályra, illetve négy évre osztottak fel. Az utolsó tanév főként azoknak szolt, akik nem tanultak tovább, hanem polgári pályára készültek, de Schedius tervezetében itt is szerepelt a latin nyelv oktatása. A Schedius-féle gimnázium vagy latin iskola ötosztályos, amely után két filozófiai osztály következett. Az iskolai tanulmányok legmagasabb szintjét a jogi és a teológiai stúdiumok jelentették. A latinos műveltséggel kapcsolatos elvárás és a humán jelleg még erőteljesebb Schedius elképzeléseiben, mint a II. *Ratio Educationis* latin iskolájában. A latin minden osztályban nagyobb hangsúlyt kapott, mint a számtan, történelem, földrajz, természetrajz, vallástan, fizika, magyar, német és görög nyelv, s kevés idő maradt a polgári értelemben hasznosnak számító ismeretekre. Korszerűnek és előremutatónak tekinthetők a tervezetnek az irodalmi nevelésre vonatkozó pontjai, amelyek a klasszikusok mellett az újabb, korabeli értékes irodalmi alkotások tanulmányozására is felhívták

²⁴ Systema rei Scholasticae...1992. 3.; Terray Barnabás utószava uo. 63.; Terray (1970) 67–98.; Mészáros (1968a) 89–92.

a figyelmet.²⁵ Ugyancsak előremutató az a törekvés, hogy a gimnáziumokban szakrendszer szerint tanítsanak a tanárok, és ne osztálybeosztás szerint (amikor az osztályfőnök több, vagy minden tantárgyat tanít a saját osztályában.) Külön fejezetben és részletesen foglalkozik a tervezet a leányiskolákkal is. A *Systema...* második főrésze teljes egészében az iskolák igazgatásával foglalkozott. A tanügyigazgatási javaslat az evangélikus hagyományokra épült és a vallási különállást igyekezett megőrizni. Az iskolák felügyeletét a lelkészekre, fölöttük az esperekre és a szuperintendensekre bízta, az összes evangélikus egyházi iskola ellenőrzésére azonban egy főigazgató alá rendelt felügyelőbizottság szervezését javasolta. Az egyetemes iskolabizottság kettős (püspöki és világi) vezetés alatt állt, tagja volt két evangélikus egyetemi tanár, *Schwartner Márton* és *Schedius Lajos* is. Schedius tanrendszerében túlsúlyban volt a hagyományokra épülő, latinus műveltség, de sok részletében jelentős és értékes tervezet volt. Az 1830-as évekig nem is foglalkoztak újabb evangélikus tanrendszer kidolgozásával, ez szolgált mintaként, habár hivatalosan, kötelező erejüként nem lépett életbe. Petőfi iskolaéveinek idején is ezt alkalmazták, és erre emlékezett a költő *Deákéveim* című versében, kifigurázva a kisgyermek számára rendkívül nehéznek és szigorúnak mondható latinnyelv-oktatást.

A KECSKEMÉTI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ ÉS AZ ELEMI ISKOLA

Kecskeméten a 18. század közepétől kezdtek letelepedni evangélikusok, akik elsősorban a Felvidékről érkeztek az észak-déli irányú spontán migráció keretében. A már említett Hruz Mihály lakatosmester első volt, aki vallása megtartása mellett kapott letelepedési engedélyt és polgárjogot a városban. Nem sokkal később *Egyházy László* borbély, *Horváth János* kovács és *Kovácsay Dániel* szűrszabó nyertek hasonló jogot. Az evangélikusok száma a század végéig részben további családok érkezésével, részben az itteni születések révén gyarapodott. Az első évtizedekben vallásgyakorlásuk a helybeli református egyházközséghez kötődött. S ahogy említettük, a Budai úti ún. Kiskatolikus temetőben temetkeztek, de ezért a katolikus parókusnak párbérrel és stóladíjjal tartoztak.²⁶ Egyházközség szervezésére csak a II. József által 1781 októberében kiadott türelmi rendeletet követően gondolhattak, azonban ez is olyan feltételeket tartalmazott, amelyeket csak a század kilencvenes éveire tudtak teljesíteni. A rendelet szerint például száz család kellett az egyházközség hivatalos megszervezéséhez, és a lelkész számára tisztességes fizetést kellett biztosítani. Saját temetőket még az egyházközség megalakítása előtt létrehozta, amelyhez *Szrnkányi Dániel* szűcs mestertől kaptak ajándékba egy 100 rhénes forintot érő

²⁵ *Systema rei Scholasticae...*1992. 29–31.; Mészáros (1968a) 91.

²⁶ Jegyzőkönyv dr. Raffay Sándor Bányakerületi ág. Hitv. Ev. püspök által 1928. május 19–20-án tartott kanonika visitacio alkalmából. Evangélikus egyház irattára, Kecskemét. (A továbbiakban: Jkv. 1928.) – Juhász (1999) 87.

Emléktábla Kecskeméten, az evangélikus egyházközség épületén (Arany János utca)

szőlőskertet a kőrösi kapu mellett. Ettől kezdve halottaikat a kálvinista lelkészek temették el. „Szükség is volt saját temetőre, hogy a katolikus parókiának kötelezett párbér és stólafizetés terhe alól mentesüljenek, s halottaikat református protestáns szertartással, saját temetőjükbe temethessék, s a református lelkész közreműködésével helyezték örök nyugalomra, mindaddig, míg törvényesen elismert, önálló gyülekezetté nem alakulhatnak, saját lelkészükkel.”²⁷ A megnyitáskor 140 négyszögölnyi területet többször bővítették, védelmét a kimélyített árok és bakhát jelentette. Helyén – a jelenlegi múzeum előtti területen – 1857-től parkot létesített a város, miután a temetőt – többek között a vasút és vasútállomás építése miatt – be kellett zárni. Templom építésére, lelkész tartására és ezzel együtt az önálló szabad vallásgyakorlásra 1791-ben nyertek engedélyt a kecskeméti evangélikusok. Ebben az évben megvásárolták *Tóth István* városi szenátornak a város közepén álló házát 3.250 rhénes forintért, s itt alakították ki az imaházat, parókiát és az iskolát. Az első lelkészt, a Borsod megyei Arnóthról érkezett *Wenich Györgyöt* 1792. október 14-én iktatták be hivatalába. Az első nyilvános evangélikus istentisztelet dátumaként 1792. szeptember 30-át tartják számon, amelyről egy kecskeméti tudósító levele alapján a *Magyar Kurir* című folyóirat is beszámolt,²⁸ s amelyből az is kiderül, hogy a templom még nem volt teljesen kész, hiszen a szertartás a templom előtt felvont sátorban zajlott, „...textusul használván Jeremiás XXXIII. 10–12. verseit. Jelen van Báró Auspitz generális és neje, rk. és ref. Kecskeméti tanácsosok, örömkönnyekek sírva. Ezen isteni tiszteletnek első zsengején a ref. kántor hét tanuló ifjakkal angyali harmóniával énekelvén, egész a meglegedésig gyönyörködtette a jelenlévők füleit.”²⁹

²⁷ Jkv. 1928. ; Kis – Szilágyi (1992)6. – Juhász (1999) 88.

²⁸ Magyar Kurir 1792. 1270. o.

²⁹ Uo. valamint Jkv. 1928.

Az istentiszteletek rendjéről 12 pontból álló szabályzatot állítottak össze *Ekklesia Rendelése az Isteni tisztelet körül* címmel, amely többek között azt is tartalmazta, hogy az evangélikus hívek a reformátusok harangozásakor gyülekeznek, a könyörgést mindig magyar nyelven tartják, istentiszteletet minden vasárnap délelőtt és délután is tartanak, 3 vasárnapon magyarul, a negyediken tótul, a német nyelvű istentisztelet tartásáról pedig a lelkész szabadon dönt. Az ünnepek között felsorolták az újesztendő napját, nagypénteket, áldozócsütörtököt és a „sátoros ünnepeket.” 1809 áprilisában mondta ki az egyházközség közgyűlése, hogy elhagyják a tót istentiszteletet, és csak a sátoros ünnepek második napján lesz szlovák nyelvű prédikáció. Német nyelvű istentiszteletekről ekkor sincs említés. 1794-ben egy kovácsműhelyből kiindult tűzvész sok evangélikus család addigi munkáját emészette fel, de ezt néhány év alatt kiheverték. Az evangélikus lakosság erejét és áldozatkészségét jelzi, hogy 1806-ban adakozásból újabb telket vásároltak az egyházközség számára. 1820–1840 között ismét újabb telkekkel gyarapodtak, *Orbán Zsigmond*tól és a *Sélley* örökösöktől megvásárolták a Sélley-házat. Ezzel a későbbi fejlesztések és építkezések lehetőségét is megteremtették. 1862–63-ban itt épülhetett fel az *Ybl Miklós* tervezte templom, majd a századfordulón a luteránus bérház üzletsorokkal és nagy belső udvarral. A 18. század végén – 19. század elején az egyházközség lélekszáma kb. 500 fő volt.

Az egyházközség megszervezésével egyidejűleg az elemi iskolai képzést is megszervezték. A rektor bére az 1810-es években 100 forint, 20 véka búza, 6 akó bor, 2 öl fa, újesztendő napján egy offertórium, minden gyermektől egy didactrum 1 forint, énekes halottól 15 krajcár, prédikációs halottól 24 krajcár, búcsúztató versektől szabad alku, és „az ostyával való látogatás tiltva maradván, mint eddig.”³⁰ A természetbeni juttatások és a fizeteskiegészítő tevékenységek hozzátartoztak a tanító díjazásához és munkájához; így volt ez Petőfi kecskeméti iskoláztatása idején is. Az iskola 1792-től 1872-ig működött önálló egyházközségi iskolaként, majd az 1870-es években beolvadt az 1872–77 között megszervezett községi népiskolai szervezetbe. Evangélikus tanítók, kántortanítók természetesen ezt követően is működtek.

SCHIFFERDECKER TANÍTÓ JEGYZETEI ÉS A TANANYAG

A kecskeméti evangélikus tanítók sorában időrendben a hatodik Schifferdecker Dániel, aki 1817-től 1831-ig vezette az iskolát. Híres volt szép kézírásáról, és Petőfit is ő tanította a betűvetésre. Szigorú, rendszerető emberként ismerték. A róla szóló írások nem hagyják említés nélkül, sőt kissé el is túlozzák tirannuszi kegyetlenségét, a tanítványok fegyelmezését, a borral és sertésekkel való foglalkozását. A korabeli viszonyok között elfogadott volt a nádpálca használata éppúgy, mint a tanítók

³⁰ Jkv. 1928.

keresetkiegészítő tevékenysége, a bor pedig a hivatalos tanítói fizetés természetbeni része volt. A tanítókkal szembeni elvárásokat a protestánsok számára akkoriban a *Tóth Pápai Mihály* kiadta, rövid útmutató³¹ foglalta össze. Schifferdecker Dániel az ebben foglalt elvárásoknak messzemenően megfelelt. Íráskészsége, szépírása, német- és latinnyelv-tudása ismertséget és időnként a fizetésen felüli anyagi hasznot is hozott számára.

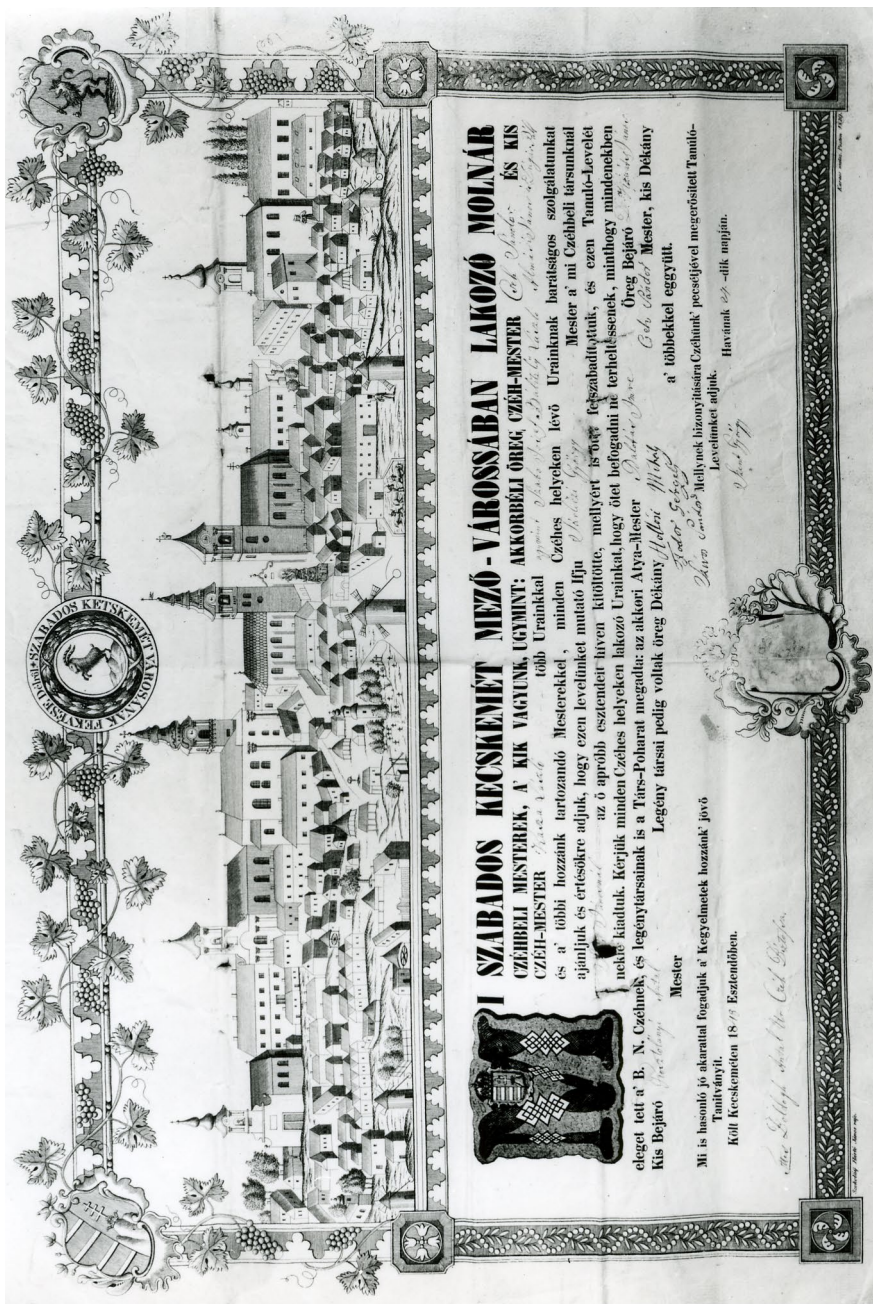
Schifferdecker műveltségéről, szakmai érdeklődéséről tanúskodnak a 315 oldalt kitevő, vegyes feljegyzései is. A korabeli általános útmutatók mellett ez az egyik legfőbb támpontunk arra vonatkozóan is, hogy milyen könyvekkel, tankönyvekkel találkozhatott Petőfi a kecskeméti iskolában. A belső borítón található feljegyzés szerint a tanító megvásárolta *Fischer József* a szépírás tanításáról szóló munkáját,³² amely azért figyelemre méltó, mert a tanítók többsége ennek oktatásához nem használt útmutatót és tankönyvet.

Könyvjegyzékében 69 könyvet sorolt fel, ezek közül 41 magyar, 15 latin és 13 német nyelvű volt. Ezek között vannak tankönyvek, nyelvtankönyvek (például *Ovidius*, *Cicero*, *Donatus*, *Cornelius*) és tanítók számára hasznos összeállítások (például Márton József (1816): *Három nyelvből készült oskolai lexicon, vagyis szókönyv*. Bécs, Pichler; Sipos József (1817): *A magyarországi helvetziai vallástételt követő oskolai tanítók tárháza. Predikáziók, oratóziók*. Pest, 1817.), valamint énekeskönyvek, prédikációs könyvek, temetési és lakodalmi versek gyűjteménye, levelezőkönyv, természettudományi művek, Magyarország történelméről, statisztikájáról szóló könyvek. Megvette a kortárs kecskeméti költő, *Mátyási József* (1765–1849) verseskötetét is. Megemlíti, hogy egy *Arany Bánya* című oktató összeállításból 12 darabot vásárolt. A jegyzékben találunk rövid utalást olyan könyvekre, melyek a korban népszerűek lehettek (például *Szerelem természete*, *A babonákról*, *Szükségben segítő könyv*, *Ártalmas férgek kiirtási módja*.)

Ezeket Schifferdecker használta is, amire a jegyzetek, kimásolt részletek is utalnak. „Ki kell válogatnod a könyvekből a’ szép mondásokat, a’ mellyeket meg kell tanulnod és okosan kell követned.” – olvasható egy, a pedagógiai alapelveket összefoglaló latin nyelvű idézet után, amelynek magyar fordítása: „E három megkívántatik a tanulóban: Jó természet v’ Erkölc, Szorgalmatosan gyakorolja magát azokban, mellyeket tanul, A’ Fenyítéket fel vegye.” Jegyzetei között szerepelnek még történelmi események, Napóleon és a burkus király históriája, bölcs mondások, rigmusok és versidézetek, például a kortárs Mátyási Józseftől; találos mesék és rejtvények, számtani feladványok leírása, mértékegységek, átváltások.

³¹ Tóth Pápai Mihály (1797): *Gyermek nevelésre vezető út-mutatás a’ S. Pataki Helvetia Confessiot tartó Collégiumban tanító ifjúság számára*. Kassa, Elinger János Könyvnyomdája.

³² Fischer József (1827): *Oktatás a szépírás mesterségében mind az oskolák, mind pedig a magános tanulók számára*. I. füzet. Pest.

I SZABADOS KECSKEMÉT MEZŐ - VÁROSSÁBAN LAKOZÓ MOLNÁR ES KIS CZEHBELI MESTEREK, A KIK VAGYUNK, UGYMINT: AKKORBÉLI ÜREG-CZEH-MESTER ES KIS CZEH-MESTER

szabad kecskeméti mezővárosban lakozó molnár és kis czehbéli mester és akkorbéli üreg-czehbéli mester és kis czehbéli mester

Mi is hasonló je akarattal fogadjuk a Kegyelmeitek hozzánk jövő Tanítványait. Koll Kecsskeméten 18. sz. Esztendőben.

Legény társai pedig voltak üreg Dékány, István Mészáros, Üreg Dékány, István Mészáros, Üreg Dékány, István Mészáros

Mester

Üreg Dékány, István Mészáros, Üreg Dékány, István Mészáros

Melynek bizonyítására Czehbünk' peccsével megerősítet Tanulóléveletmet adjuk.

Havának 22-ik napján.

1877

Kecsskemét látképe a város, molnárrok alakította céhének 1848-ban kiadott iratán. A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára anyagából.

A felsorolt könyvek közül néhányat egészen biztosan megismertetett diákjaival is. Ilyen volt a bibliai történeteket tartalmazó „Hübner”,³³ amelyet olvasókönyvként használtak. A Lánghy István németből átdolgozott, *Gyermekek barátja* című műve,³⁴ amely ebben az időben a leggyakoribb kisiskolai tankönyv volt. Ennek segítségével katetikus, kérdezve rávezető módszerrel oktatták a gyerekeket (ez a módszer Petőfinél is fontos szerepet kap, például *Az apostolban*. Többen rámutattak már az első elemi iskolai leckék fontosságára, Petőfi néhány nagy versét összevetve a *Gyermekek barátja* soraival, mint például „Minden virágnak el kell enyészni”, vagy: „Oh ki ne szeretné tisztelné hát a jó anyát?”

Petőfi első olvasmányai közé tartozhatott *J. H. Campe: Jeles utazások*³⁵ című könyve, amelyet *Dobosy Mihály* szentesi református lelkész átdolgozásában jelent meg 1821-ben. A *Robinson Crusoe* történeteit is feldolgozó Campe úgy vélte, hogy a földrajzi felfedezések és útleírások ragadják meg leginkább a betűvetésben már járatos kisdiakok figyelmét. Tudományos ismeretterjesztést, tudománynál kevesebbet – mesénél és regénynél többet akartak nyújtani, a földrajzi leírásokat időnként erkölcsi példabeszédekkel megtoldva. Távoli tájak, emberek, szamojédek, muszkák, Kelet-India, paloták és kincsek, meseszerű gazdagság, teátrum, vulkán, kénköves tó, halászat, vadállatok, idegen kultúrák, fogadósnék stb. – mindez képek nélkül; mégis olyan, mint egy fantáziadús, nagy képeskönyv a világról.

A napló szerint *Márton József* kiváló grammatikája³⁶ volt Petőfi első német nyelvkönyve, a latint viszont *Péterfi József* útmutatásából³⁷ kezdte tanulni (ez a könyv Petőfi későbbi könyvtárában is megvolt), amely nem ismerte a gyermeki teherbírási mértékét, így nem is lehetett igazán hatékony.

Petrovics Sándor 1831-ben hagyta el Kecskemétet. Bizonyára nem véletlen, hogy Félégyházához hasonlóan a kecskeméti emlékezések is jó kedélyű, vidám gyermekként mutatták be. Jó körülmények között, barátságos, szerető környezetben élt. Ha Félégyházát szellemi szülőhelyének mondhatjuk, Kecskemét Petőfi első iskolavárosa, az első könyvek és az első olvasmányok időszaka, amely nem múlhatott el nyomtalanul, s a város által nyújtott élményekkel együtt maradandó és fontos útravalót jelentett a Kecskemétről 9 éves korában távozó kisdiaok életében.

Ugyanakkor, amikor őt elköltöztették szülei, tanítója is távozott az iskola éléről és a városból is. Egyes vélemények szerint a kolera elől menekült biztonságosabbnak

³³ Hübner János (1817): *Száz, és négy válogatott Bibliabeli Históriaiák, mellyeket az Ó, és Új Testamentomi Szent Írásokból a' gyengéknek kedvéért öszveszedett [...] Po'sonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály.*

³⁴ Lánghy István (1829): *A' Magyar Gyermekek Barátja, vagy: olly hasznos Olvasó Könyv a' Házi, és Oskolai tanuló Gyermekek' számára [...] Pesten, Fűskúti Landerer Mihály betűivel.*

³⁵ Campe Joákim Henrik (1819-1821): *A' jelesebb utazások gyűjteménye. Az Ifjúság számára rendbe szedte[...] Magyarúl kiadta Dobosy Mihály szentesi református prédikátor. I-II. Pest, Trattner*

³⁶ Márton József (1824): *Német grammatika. Ahozvaló gyakorlásokkal, német olvasókönyvel és szókönyvel [...] I-III. Béts*

³⁷ Kibédi Péterfi József (1830): *Útmutatás a deák nyelv tanulására, melyet F. W. Döring után [...] Marosvásárhely*

vélt helyre, de ezt nem tudhatjuk biztosan. Személyéről a helyi források a továbbiakban nem szólnak, csak az evangélikus egyház irattárában találhatunk arra vonatkozó utalásokat, hogy az utódoknak folytatniuk kell a hivatalos dokumentumok, anyakönyvek, nyilvántartások vezetését. Későbbi sorsáról, életéről és más jellegű tevékenységéről a *Notitiae Variae* címet viselő, vegyes feljegyzéseket tartalmazó vaskos kötet tanúskodik.

PETŐFI-KULTUSZ ÉS SCHIFFERDECKER DÁNIEL EMLÉKEZETE KECSKEMÉTEN

Schifferdecker Dániel, a kecskeméti evangélikus tanító neve és munkássága számos kortársához hasonlóan hosszú évtizedekre feledésbe merült. Tevékenységét főként a kecskeméti evangélikus egyházközség múltját feltáró és a kisdíák Petőfi kecskeméti éveire emlékeztető helytörténeti kutatók méltatták. Az egyházközség épületén 1984-ben Petőfi tiszteletére elhelyezett emléktáblán már a tanító neve is szerepel. Az elmúlt években a Petőfi életútját összefoglaló irodalomtörténeti munkákban is helyet kapott Schifferdecker tanító említése. Kétségtelen, hogy az érdeklődés elsősorban világhírűvé lett kisdíákjának, Petrovics Sándornak szól, de ez nem csökkenti annak a jelentőségét, hogy Schifferdecker személyén keresztül életközeli képet kaphatunk 19. század első felének egyházi iskolájáról és tanítójáról. A kézírását őrző vaskos kötet neveléstörténeti és helytörténeti szempontból is értékes forrás. A feldolgozására és bemutatására irányuló szándék többször megfogalmazódott, mindenekelőtt a Petőfi-kultuszhoz kapcsolódó kecskeméti rendezvények, konferenciák alkalmával, így például a 2009. május 21-én megrendezett Petőfi-konferencián, amelynek középpontjában a Kecskeméten őrzött, közvetlenül vagy közvetve Petőfihez kapcsolható gyűjtemények, jeles dokumentumok álltak. Ennek keretében Schifferdecker jegyzeteiről *Székelyné Kőrösi Ilona* és *Heltai Nándor* ny. újságíró, közíró beszélt,³⁸ ismertette a *Notitiae variae* Kecskemétre kerülésének történetét. Az általa elmondottakhoz fontos kiegészítések hangzottak el, valamint a jövőre vonatkozóan az a javaslat is, hogy egy Kecskeméten megrendezendő Petőfi-konferencia egyik központi témája legyen a Schifferdecker-napló. Ennek tanulmányozása ugyanis sok szempontból fontos, komoly tudományos kihívás, ugyanakkor sokoldalú megközelítésre ad alkalmat az irodalom- és történelemtudományok művelői számára. (Várostörténet, színháztörténet, iskolatörténet, egyházközség, egyházi kapcsolatok, tankönyvek és tananyag, a mezővárosi tanító életmódja, helyi kapcsolati háló, nemzetiségek, vallások, vásárok, cselédek, csárdaépítés, rejtvények és játékok stb.)

A közelgő bicentenáriumi évforduló, amelyet a kulturális kormányzat Petőfi-émlékévvé nyilvánít, remélhetőleg méltó keretet adhat ennek a rendezvénynek is.

³⁸ Heltai Nándor 2017-ben elhunyt. Munkás élete során sokat tett a kecskeméti Petőfi-kultusz, a költőhöz és helyi kötődéséhez kapcsolódó ismeretterjesztés érdekében.

IRODALOM

- Antalffy Gyula (1982): *Reformkori magyar városrajzok*. Budapest, Panoráma.
- Ács Pál – Székely Júlia (2000): Iskolázás. In: Stemler Gyula (szerk.): *Magyar Kódex 3. Szultán és császár birodalmában. Magyarország művelődéstörténete 1526–1790*. Budapest, Kossuth Kiadó – Enciklopédia Humana Egyesület. 2000. 389–397.
- Balogh László (szerk. 1996): *1000 éves a magyar iskola 996–1996*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
- Baróti Dezső (1983): Ratio Educationis. *Irodalomtörténet*, XLXV. évf. (Új folyam XV.) 4. sz. 980–985.
- Borzák Tibor (2016): *Rokonom, Petőfi*. Kecskemét. BT-Press Könyv- és Lapkiadó Bt.
- Borzák István (1955): *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Cserey Lőrinc (1777): *Háláló beszéd a tudományoknak felséges Mária Theresia királyi kegyes gondviselése [...] Bécs*. Trattner János betűivel
- Csóka J. Lajos (1977): Kollár Ádám és az 1777. évi Ratio Educationis. *Magyar Pedagógia*, 3–4. sz. 388–408.
- Dienes András (1968): *A fiatal Petőfi*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Dobszay Tamás (1998): A művelődés és a műveltség polgárosodása. In: Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, Korona Kiadó. 159–196.
- Dobszay Tamás (2000): Iskolatörténet. In: Stemler Gyula (szerk.): *Magyar Kódex 4. Reformkor és kiegyezés. Magyarország művelődéstörténete 1790–1867*. Budapest, Kossuth Kiadó – Enciklopédia Humana Egyesület. 399–402.
- Fehér Erzsébet (1995): *Magyar nyelvű tankönyvek 1777–1848*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Fehér Katalin (1998): II. József népoktatáspolitikája a korabeli sajtó tükrében. *Magyar Könyvszemle*, 114. évf. 3. sz. 284–293.
- Fehér Katalin (1999): *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Fekete Sándor (1973): *Petőfi Sándor életrajza I. A költő gyermek- és ifjúkora*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fináczy Ernő (1902): *A magyarországi közoktatásügy története Mária Terézia korában*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Fináczy Ernő (1927): *Az újkori nevelés története*. Budapest.
- Friml Aladár (1913): *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Budapest, Kath. Középiskolai Tanáregyesület. (Pedagógiai Könyvtár. Szerk. Kornis Gyula. I. kötet)
- Gömöry János: *Petőfi kecskeméti tanítójának feljegyzéseiből*. *Evangelikus Élet*, 1960. júl. 17.
- Hatvany Lajos (1967): *Így élt Petőfi*. (2. jav. kiadás). I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hornyik János (1927): *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története*. Kecskemét, (Kecskemét th. város múzeumának kiadványai I.)
- Horváth Márton (1988): *A magyar nevelés története*. I. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó.

- Iványosi-Szabó Tibor (öa., jegyz., bev. 2003): *Kecskeméti testamentumok 2. 1768–1781.* [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (Forrásközlemények 5.)
- Jakus Lajos (1961): Petőfi „tirannuszi” szigorúságú tanítója. *Köznevelés*, 1961. jan. 4. XVII. évf. 1. sz. 19.
- Juhász István (1999): *Kecskemét város temetői.* Kecskemét, Print 2000 Nyomda Kft.
- Kármán Mór (1911): Közoktatásunk országos szervezésének nehézségei a XVIII. században. *Budapesti Szemle*, 145. 410. sz. 218–239., 411. sz. 394–429.
- Kéry Gyula (1908): Friss nyomon. Petőfi adomák. Budapest, Kunossy, Szilágyi és Társa Kiadóvállalat.
- Kis János – Szilágyi Tibor (szerk. 1992): Emlékkönyv 1792–1992. A kecskeméti evangélikus gyülekezet története. Kecskemét, Evangélikus Gyülekezet.
- Kiss József (1987): *A mi Petőfink – Petőfi a Duna-Tisza közén.* A kiskőrösi Petőfi Emlékmúzeum állandó kiállításának vezetője. Kecskemét. <http://mek.oszk.hu/10900/10926/10926.pdf> [2020. 10. 23.]
- Kiss József (1973): Petőfi és Bács-Kiskun megye. In: Fenyvessiné Góhér Anna – F. Tóth Pál (szerk.): *Itt születtem én ezen a tájon... Petőfi Emlékkönyv.* Kecskemét. Katona József Megyei Könyvtár és Társaság.
- Kornis Gyula (1927): *A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Kosáry Domokos (1977): A kétszáz éves Ratio Educationis. *Magyar Pedagógia*, 77. (1977) 3–4. sz. 375–387.
- Kosáry Domokos (1988): A felvilágosult abszolútizmus oktatásügyi reformjai (1765–1790); Az oktatásügy a haladó törekvések hullámvölgye idején (1790–1830). In: Horváth Márton (főszerk.): *A magyar nevelés története I.* Tankönyvkiadó, Budapest. VI–VII. fejezet 143–257.
- Kosáry Domokos (1989): A felvilágosodás változatai. Oktatásügy. In: Ember Győző – Heckenast Gusztáv (főszerk.): *Magyarország története 1686–1790.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 1142–1159.
- Kosáry Domokos (1996): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó. (3. kiad.)
- Kubinyi Fetenc – Vahot Imre (1980): *Kecskemét és a kecskeméti puszták.* Kecskemét, Kecskemét Város Tanácsa.
- Lexicon Locorum 1773. Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum anno 1773 officiose confectum. (Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása.) Budapest, Kiadja a Magyar Békeküldöttség. Hornyánszky V. 1920.
- Magocsa Lászlóné (1992): A Ratio Educationis és a matematika. *Köznevelés*, 1992. 19. sz. 10.
- MPL = Magyar Pedagógiai Lexikon (1934) Szerk.: Fináczy Ernő – Kornis Gyula – Kemény Ferenc. Magyar Pedagógiai Társaság, Révai Irodalmi Intézet, Budapest.

- Marczali Henrik (1882): Mária Terézia tanügyi reformjai. *Budapesti Szemle*, 31. sz. 229–240.
- Marton Sándor (1933): Petőfi és Kecskemét. In: Hajnóczy Iván (szerk.): *Katona József Kör Évkönyve az 1913–32. évekről*. Kecskemét. 60–66. old.
- Mészáros István (1968 a): *A magyar nevelés története 1790–1849*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Mészáros István (1968 b): Neveléstörténeti arcképcsarnok. Ürményi József (szövegfordítás) *Köznevelés*, XXIV. évf. 4. sz. 122–124.
- Mészáros István (1968 c): Neveléstörténeti arcképcsarnok. Schedius Lajos (szövegfordítás) *Köznevelés*, XXIV. évf. 4. 202–203.
- Mészáros István (1972): *Népoktatásunk 1553–1777 között*. Pedagógiai Közlemények 14. Az ELTE Neveléstudományi Tanszékének kiadványai. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Mészáros István (1979): Az 1845 előtti hazai népoktatástörténetre vonatkozó kutatások néhány problémája. *Magyar Pedagógia*, 1979. 3. sz. 296–315.
- Mészáros István (1980): Az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationis tankönyvei. *Magyar Könyvszemle*, 96. évf. 4. sz. 350–369.
- Mészáros István (1981 a): *Ratio Educationis*. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mészáros István (1981 b): *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mészáros István (1983): Az 1806-i Ratio Educationis népiskolai tankönyvei. *Magyar Könyvszemle*, 99. évf. 2. sz. 129–137.
- Mészáros István (1984): *Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777–1830 között*. Budapest, Tankönyvkiadó. (Pedagógiai Közlemények 26. Az ELTE Neveléstudományi Tanszékének kiadványai)
- Mészáros István (1985): Két Ratio Educationis: kiteljesedés vagy hanyatlás? *Magyar Pedagógia*, 2. sz. 190–204.
- Mészáros István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Mészáros István (1991 a): *Magyar iskolatípusok 996–1990*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Mészáros István (1991 b): Mária Terézia alkotása: a tankerület. *Köznevelés*, 1991. 33. sz. 7.
- Mészáros István (1996): *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (1999): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mezősi Károly (1973): Petőfi anyja. In: Fenyvessiné Góhér Anna – F. Tóth Pál (szerk.): *Itt születtem én ezen a tájon... Petőfi Emlékkönyv*. Kecskemét. Katona József Megyei Könyvtár és Társaság. 77–89.

- Oláhné Erdélyi Mária (1977): Az 1777-i Ratio Educationis és a matematikaoktatás. *Magyar Pedagógia*, 1977. 3–4. sz. 409–422.
- Pálfy Ilona, H. (1935): Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben. Kecskemét város statisztikai megvilágításban. *Magyar Statisztikai Szemle*, XIII. évf. 5. sz. 40–51.
- Pándi Pál – Pálmai Kálmán (1973): Petőfi Sándor. Budapest, Gondolat.
- Pásthly Károly (1899): *Kecskemét közoktatásügye a múltban és a jelenben*. Kecskemét, Sziládi László.
- Patachich Ádám (1780): *Eucharisticon*. Buda, Typis Regiae Universitatis.
- PED. L. = Pedagógiai Lexikon I–IV. 1976–1979. Főszerk.: Nagy Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó. I. k. A–F (1976), II. k. G–K (1977), III. k. L–Q (1978), IV. k. R–Z (1979).
- PL. = Pedagógiai Lexikon I–III. 1997. Budapest, Keraban Könyvkiadó.
- Petrin László (1992): A Ratio Educationis tanulságai. *Köznevelés*, XLVIII. évf. 2. sz. 13.
- Pukánszky Béla – Németh András (1998): *Neveléstörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ravasz János (1958): *Az 1777-i Ratio Educationisról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ravasz János (szerk. 1960): *A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában*. Budapest, Tankönyvkiadó. (Neveléstörténeti Könyvtár)
- Ravasz János (szerk. 1966): *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100–1849*. Budapest, Tankönyvkiadó. (Neveléstörténeti Könyvtár)
- Ravasz János (1977): Az 1777-i Ratio Educationis általános tantervi céljairól. *Pedagógiai Szemle*, XXVII. évf. 11. sz. 996–1014.
- Ratio Educationis (1981) Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sarkadi László (1991): Törvénytől törvényig. *Köznevelés*, 1991. 3.sz. 5–6.
- Soltész József (1841): *Az Egész Gyülekezettől Megsirattatott Áron*. Debrecen. Nyomtatott Tóth Lajos által.
- Systema (1992) *Systema rei scholasticae evangelicorum aug. conf. in Hungaria. Az ágostai hitvallású evangélikusok iskolaügyének rendszere Magyarországon*. Fordította Terray Barnabás. A magyar neveléstörténet forrásai VII. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Sz. Kőrösi Ilona (1984): *Adatok a reformkori Kecskemét életmódtörténetéhez*. In: Bánszky Pál – Sztrinkó István (szerk.): *Cumania 8. A Bács-Kiskun megyei múzeumok évkönyve*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága. 107–146.
- Sz. Kőrösi Ilona (1988): Petőfi kecskeméti iskolaévei. In: *Petőfi Emlékhelyek Országos Találkozója*, 1988. márc. 14. 4.sz. Emlékhelyi füzet. Kecskemét.
- Székely Gábor (2009): Kecskeméti reformátusok végrendeletei a XVII–XVIII. századból. In: Bárth János (szerk.): *Cumania 24. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete. 199–284.

-
- Szokolai Hártó János (1846): Szabadalmas Kecskemét városának történetirati ismertetése. Kecskemét.
- Szabó Kálmán (1935): A „hírős város” *anekdotakincse*. Kecskemét, Első Kecskeméti Hirlapkiadó és Ny.
- Szabó Richárd (1845): Kecskemét ismertetése. *Életképek*. 25–26. sz. 792–797., 821–827.
- Szögi László (1997): 220 éve jelent meg a Ratio Educationis. *Magyar Felsőoktatás*, 8. sz. 43.
- Uray Sándor (1941): Budai Ézsaiás debreceni püspök emlékezete. Debrecen.
- Vörös Károly (1980): A magyar nép kulturális élete. Az oktatásügy intézményei. In: Mérei Gyula (főszerk.) Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1112–1123.
- Zibolen Endre (1977): Az 1777-i Ratio Educationis metszeteiről. *Magyar Pedagógia*, 1977. 3–4. sz. 423–434.

